

AHISKALI ÖMER FAİK NUMANZADE'NİN MATBUAT HAYATI-XX

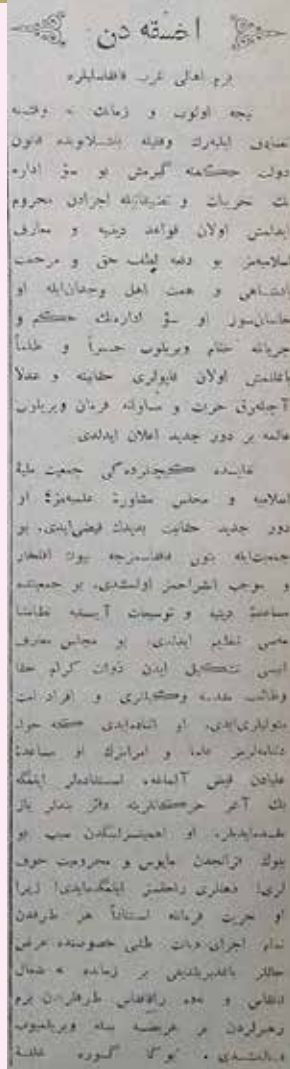
Dr. Rıdvan ÇİTİL

Rusya Müslümanları arasında hak-hukuk, eğitim-öğretim, basın-yayın, hürriyet gibi meselelerin yanında dinî kurumlar ve din görevlileri meselesi de vardı. Ruhanî idare denilen kurum ve onun görevlileri olan ruhanîler, yani din adamları meselesi eskiden beri devam ede gelmiş ve sürekli tartışma konusu olmuştur. Şöyle ki XIX. yüzyıla gelindiğinde bu kurumlar ve onun görevlileri halkın taleplerini istenilen ve gereken ölçüde karşılayamaz olmuştur. Bunun sonucunda da kadimciler dediğimiz eski taraftarlarıyla ceditçiler denen yenilikçiler arasında sürekli çekişmeler ve tartışmalar çıkmıştır. Rus idaresi de bu meseleye sürekli gizliden veya açıktan karışarak kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır.

Kadimciler her yeniliğe karşı çıkarak her yeni olan şeyin din dışı ve dine karşı olduğunu düşünüyorlardı. Yenilikçiler ise Asr-ı Saadet dönemindeki hayatın örnek alınması gerektiğini ve asrın icaplarına göre hareket edilmesini savunuyorlardı. Meselâ tren çıktığında eski taraftarları trene binmeye karşı çıkıyorlardı. Onlara göre trene binmenin caiz olması için bu icadın halifenin memleketi olan Osmanlı Devleti'nde de kullanılmaya başlaması gerekiyordu. Basın yayın ise kadimciler nazarında çok zararlıydı. Bunun en güzel örneklerini o dönem basınına yansıyan yazılardan takip edebiliriz. Bu konuda İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı *Tercüman* gazetesindeki yazılara bakılabilir.¹

Ahıskalı yazar Ömer Faik Numanzade de söz konusu meseleler hakkında fikrini bildirip yazılar yazmıştır. Bu sayıda inceleyip değerlendireceğimiz yazılar bu türdendir. Bunlar *"İdare-i Ruhanîyelerimiz Ne Vakit Düzelecek?"* ve *"Cevap"* yazılardır (Gurbanov, 1992: 98-100, 116-121). Ömer Faik Bey

¹ İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri: 1-4. Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İstanbul, Ötügen Yayinevi.

bu yazıları, *Hayat* gazetesinde Ahıskalı Hafız Muhammed Emin Şeyhzade'nin *"Ahıska'dan - Bizim Ehâl-i Garb-i Kafkaslılara"* ve *"Ahışha'dan"* adlı iki yazısına cevap niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce yaptığımız gibi bu yazıları, Arap harfli Türkçe yazıdan Latin harflerine aktardık ve kimi yerlerinin de parantez içinde günümüz Türkçesini vererek değerlendirdik. Şimdi Numanzade'nin yazısına geçmeden önce, onun bu yazıları kaleme almasına sebep olan Muhammed Emin Şeyhzade'nin yazılarına bakalım.

Ahıska'dan

Bizim Ahâl-i Garb-i Kafkaslılara
Hayat, 8 Mart 1906/25 Muharremül-Harâm 1324 [21 Mart 1906], Sayı: 53

Nice olup ve zamanın ne vaktine tesadüf eyleyerek vaktiyle başlanıp da kanun-u devlet-i hükûmete girmiş bu sû-i idarenin tahrîbat ve tazyikatiyle icradan mahrum edilmiş olan kavâid-i diniye ve maarif-i İslâmiyemiz bu defa lûtf-i Hakk ve merhamet-i padişahî ve himmet-i ehl-i vicdan ile o hânümansız, o sû-i idarenin hüküm ve cereyanına hitâm verilip cebren ve zulmen bağlanmış olan kapıları hakkaniyete ve adle (*adalete*) açılarak hürriyet ve muavenete ferman verilip âleme bir devr-i cedîd ilân edildi.

Tiflis'te geçenlerdeki Cemiyet-i Milliye-i İslâmiye ve Meclis-i Müşavere-i İlmîyemiz; o devr-i cedîd-i hakkaniyet-i bedîdin feyzi idi. Bu cemiyet ile bütün Kafkas'ımızca büyük iftihar ve mûcib-i inşirâhımız olmuştu. Bu cemiyette müsaade-i diniye ve tevsî'ât-ı ayniye nizamnamesi tanzim edildi. Bu meclis-

ina maarifanesini teşkil eden zevat-ı kiram-ı hakka vezâif-i mukaddese vekilleri ve efrâd-ı ümmet mütevellileri idi. O esnada idi ki havadisnamelerimiz ulemâ ve ümerâmızın o müsaade-i âlîyeden feyz almağa, istifadeler etmeğe pek ağır harekâtlarına

dair bentler yazmakta idiler. O ehemmiyetsizlikten sebep bu büyük kazançtan meyus ve mahrumiyet-i havfleri; zihinleri rahatsız etmekte idi! Zira o hürriyet fermanına istinaden her taraftan tamam icra-i diyanet talebi hususunda arzuhalleri yağdırıldığı bir zamanda ne şimal-i Kafkas ve ne de Zakafkas taraflarından bizim rehberlerden bir arıza bile verilmeyip kalmıştı. Buna göre galebe-i gaflete mahkûm olup feraset-i ganimeti fevt, âlî-i muvaffakiyatı kaybetmek korkusundan akıllar hayran olup fikirler bulanıyor idi! Bu sırada yine hükûmet-i muhteşemenin ihzâr ve davetiyle ulemâ ve urefâ cem' olup Tiflis'te millet meclisi bina edildi. Bu meclis niçin tehire kalmıştı? İhtiyaçtan vâreste mi idi? Hayır. Şiddetli ihtiyaç var idi. Lâkin böyle sukût-ı amîkelere belki de muhataralı mülâhazalar ve ehemmiyetli fikirler bâis oluyor idi! Kadîmden âdât ve ülfetimiz böyle sükût ve lâubalyânâ geçip hasârete boğulmaktadır!

Biz ise bu gibi yersiz ve haksız tereddütlü vesvese-gerin adını gaflet demek istiyoruz, her kim ne ad vermek isterse o adı versin, bu gaflet lâfzının medlûlü olan manalar o kadar geniştir ki hâtrât-ı kalbiyenin muhtelif nevlerinin kâffesine şâmil olabilir. Bu sıfat-ı mezmûme ve ahlâk-ı makdûheye verilip de hukuk-ı mer'iyeyi muhafaza edememek ve muhafaza-i hukuk için hak kazanamamak ve o hakkı kazanmak çarelerine ihtimam etmemek, en büyük hasâret ve nedametleri îrâs edici gaflet üstüne gaflettir! Buna şüphe yoktur. Bir düşünelim ki! Gaflet ve ihtimâmsızlıktan tahammül edip çekmekte olduğumuz zarar ve ziyanların bazısı yazılacak olsa, akıllara hayret verir derecede yekûnlar teşkil eder! Eğer biz, kaybettiklerimizi mizana çeksek bundan daha büyük nedâmet olur mu ki memlekette eser-i adl-i ilâhî olan mahkeme-i şer'iyelerimizin kuvveti üzümlük âdeta hüküm-i şer'-i şerîf-i enver ta'til edilmek raddesine yanaşılıyor! Kazavethânelerimizde bir türlü kat'î ve karar ve netice verilemeyen nikâh ve talâk davaları ve nifak, şikak gibi tükenmek bilmeyen nizâ ve husumetleri, çok hânümanın harabına bâis oluyor. Hayat-ı hakikîmiz olan diyanet zayıfladıkça zayıflıyor. A'lâyü'l-merâtib olan ulûm-ı İslâmiyemiz azaldıkça azalıyor. Böylelikle muvazene-i istikametimiz kaybedilerek helâl ve harâm katıştırılıp ruhanîyet-i maneviyet evi maâzallah yıkılmağa yüz tutuyor... Acaba hâlimizden razı olunmaz tapılır (*bulunur*) mu? Asla tapılmaz (*bulunmaz*). Cihan-ı medeniyette, âlem-i terakkide bir fert tahmin edilebilir mi ki göz göre hukukunun pâmâl olmasına veya gayriler eline girmesine kâil olsun? Elbette öylesi tahmin edilmez.

Eğer böyle sıfat-ı rezileliler var ise, onlar şeref-i

akıldan mahrum, hukuk-ı diyanet-i şer'iyeden bîhaber ve bî-gane birtakım divaneler olabilir.

Hafız Muhammed Emin Şeyhzade

Görüldüğü gibi Ahıskalı Hafız Muhammed Emin Şeyhzade bu yazısında, II. Nikola'nın ilân etmek zorunda kaldığı birtakım serbestliklerin, Rusya Müslümanları açısından ne derece önemli olduğunu kendi bakışı açısından anlatmak istemiştir. Ne var ki Ömer Faik Bey, Muhammed Emin Şeyhzade'nin dediklerine katılmayıp onu "*İdare-i Ruhanîyelerimiz Ne Vakit Düzelecek?*" adlı yazılarında eleştirmiştir. İşte o yazılar.

İdare-i Ruhanîyelerimiz Ne Vakit Düzelecek?

İrşad, 29 Mart 1906/16 Saferü'l-Muzaffer 1324

[11 Nisan 1906], Sayı: 80

Hayat'ın², vaktinde ohuyabilmediğim 53'üncü nomeri (*sayısı*) bugün gözüme sataştı (*ilişti*). Birader-i mükerremim "Hafız Muhammed Emin Şeyhzade"³ imzasıyla Ahıska'dan yazılmış bir mektubu ohudum. Bir şey anlamadım. Bir şey anlamadım ondan ötürü ki cenap biraderimin açık fikirliliği, geniş malûmatıyla bu mektubun arasında hayli tefavüt (*farklılık*) gördüm. Çok olabilir ki sehv ediyorum (*yanılıyor olabilirim*). Ancak bu sehvimini bildirip açık sözler ile acizlerini başa düşüreceklerine ümidvâr (*anlatabileceklerine ümitli*) olduğum için anlamadığım yerleri sual ve öğrenmek yoluyla yazıram (*için yazıyorum*):

Cenap Şeyhzade yazıyor: "Kavâid-i diniye ve maarif-i İslâmiyemiz bu defa lûtf-i Hakk ve merhamet-i padişahî ve hamiyet-i ehl-i vicdan ile ve sû-i idarenin hükm ve cereyanına hitâm (*son*) verilip cebren ve zulmen bağlanmış olan kapıları hakkaniyen ve adlen bir devr-i cedîd ilan edildi." Peh peh! Ne hoş zahir sözler... Ama ben anlamıram (*anlamıyorum*) ki hâ vakit (*ne zaman*): Lûtf-i Hakk,

² *Hayat* gazetesi, petrol zengini ve hayırsever olan Hacı Zeynelabidin Tağıyev tarafından Bakû'da 1905-1906 yılları arasında çıkarılan bir gazetedir. Bu gazetenin yöneticiliğini Ahmet Ağayev ve Ali Bey Hüseyinzade yapmıştır. Ali Ağaoğlu, 1906 yılında gazetedan ayrılmış ve petrol zenginlerinden olan Murtaza Muhtarof'un sahibi olduğu *İrşad* gazetesinin başına geçmiştir. Ahmet Ağaoğlu *Hayat* gazetesinden ayrıldıktan sonra gazete kapanıncaya kadar gazetenin yayını Ali Bey Hüseyinzade tek başına sürdürmüştür. *Hayat* gazetesi 325 sayı çıkmış ve Azerbaycan basın hayatında önemli bir yer edinmiştir (Akınar, 1994: 93; Aşırılı, 2009: 60-61). *Hayat* gazetesinde Ömer Faik Numanzade'nin de "*Ağacı İçinden Kurt Yiyer*" başlıklı yazısı vardır. Bu yazı *Bizim Ahıska* dergisinin 46. sayısında yayınlanmıştır.

³ **Hacı Hafız Muhammed Emin Şeyhzade**: Kafkasya'da usûl-i cedîd (yeni usûl/modern) okullarının açılmasında önemli rolü olan Ahıskalı din adamlarındandır. Dönemin basınında birçok yazısı vardır. Meşhur Ahıskalı kadın eğitmeni ve yazarımız olan Şefika Hanım Efendizade-Şeyhzade'nin de babasıdır (Gurbatov, 1992: 522).

merhamet-i padişahî ve hamiyet-i ehl-i vicdan ile sû-i idareye hitâm verildi? Ben belki bilmirem (*bilmiyorum*). Eğer öyle bir hoşbahtlık varsa lütfen bize de eserleri gösterilsin! Ben ne bir idare-i ruhanîyemizde, ne de umumî bir işimizde öyle: "Hamiyet-i ehl-i vicdan" eseri, işi göre bilmirem (*göremiyorum*). Her yana bahılsa gene: Köhne lâğar (*eski zayıf*) köhne çul. Bilmem ama, belki muhterem muharririn yuharıdaki ibaresinde kastı böyledir: "Kavâid-i diniye ve maarif-i İslâmiyemiz, rûz-i kârin tesir ve lûtfu ile, ne yapacaklarını çaşıran (*şaşıran*) amirlerin hamiyetiyle köhne idarenin üst yüzü biraz değiştirilip köhne hükûmet ile bağlanmış kapıları -bıçak ağzı kadar- açılacağını göstermek için hürriyet ve musavât (*eşitlik*) "söz"lerinin bir nice gün danışılmasına (*konusulmasına*) ruhsat verilip âleme bir (*devr-i cedîd*) ilân edildi." Ha, bah! Böyle ise sözüm yoh. Yeni ibareye sözüm yoh. Yohsa o devr-i cedîd yâduma geldikçe yüreğim parçalanıyor, beynim eziliyor. Devr-i cedîd amma, yaman devr-i cedîd idi. Allah bir de daha o cüresini (*öylesini*) düşmana da göstermesin.

Şeyhzade yazıyor: "Tiflis'te geçenlerdeki Cemiyet-i Milliye-i İslâmiye o devr-i cedîd hakkaniyet-i bedîdin feyzi idi..." Belî, belî (*Evet, evet!*) Lap (*Tam*) öyledir. O cür devr-i cedîdin feyzi bu cür cemiyet-i milliye-i İslâmiye oldu ki ömr-i şerifi ancak beş on gün çekti. Yeni doğduğu yerde canı da çıktı.

Muhterem muharrir yazıyor: "Bu cemiyette de müsaade-i diniye ve tevsî'ât-ı ayniye nizamnamesi tanzim edildi..." Ne güzel niyet! Ama azizim, vâ esefâ (yazık) ki öyle bir şey olmamıştır. Doğrudur, Tiflis'te geçen Sentyabr'ın⁴ (*Eylül'ün*) ahirinde bir yağınca (*toplantı*) oldu. Mahiye-i millet, rehber-i ümmet cenap reis-i ruhanîyelerimiz de o yağıncağın sedrleri (*başkanları*) idiler. Ve hatta bu meclise ruhsat verilmeğın hadsiz bir nimet olduğu bâresinde (*konusunda*) mescitte çoh ala ilâ derecede ihlâs ve sadakatperverane ve hayli pür ibare "reç"⁵ de ohudular. Cemaat de gözlerini yere, ellerini göğ'e dikip dualar, âminler dediler. Bir iki gün yığışıp, oturup, kalhıp dağıldılar. Ekser gelenler, hususiyle bazı kadılar yerlerine acele can attılar. Budur o meclisin işi de ahiri de. Budur tanzim de, hür kalem de...

Şeyhzade diyor: "Bu meclis-i maarif işi teşkil eden zevat-ı kiram-ı hakka vezâif-i mukaddese vekilleri ve efrâd-ı ümmet mütevellileri idi." Ne yalan söyleyim! Bu ibareyi ohuyanda Tahran ve İstanbul gazetelerinin ibareleri yâduma geldi. Aziz! Siz de tez tez tekrar ettiğınız: "Ayinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz." millette göre Allah kerimin vakti o zevat-ı

kiram ne iş gördüler ki "efrâd-ı ümmet mütevellisi" nâmını kazandılar. Yohsa "mütehavil" (*değişken*) yerine sehven: "müteveli mi" yazılıp (*yazılmış*)?

Cenap Şeyhzade gene buyurur: "Hükûmet-i muhteşemenin ihtâr ve davetiyle ulemâ ve urefâ cem' olup Tiflis'te "Millet Meclisi" bina edildi."

Aman, bu da ne güzel can alan ibare. Şamahı'nın "kerametli" kentlilerinden olsa idim mutlak: Nazar değmesin diyerdim (*derdim*). Yahu insaf buyurunuz! Hükûmet-i muhteşemenin ihtâr ve davetiyle -daha Türkçesi buyruğuyla- teşkil edilen meclise, zannımca "ulemâ ve urefâ meclisi"nden artık "kullukçu ve mütemeviller (*zenginler*) meclisi" adını versek daha ziyade yaraşır. Haydi, sizin hatırınız ve bizim köhne âdetimiz için "ulemâ ve urefâ meclisi" diyek (*diyelim*). Ama mahz (*sırf*) hükûmet amirlerinin buyruklarını amele getirmek için korhu ve ihlâsıyla, kullukçuların kullukçuları cenap müftü ve cenap şeyhülislam emir ve savâbideleriyle meydana gelen yağıncağa (*toplantıya*) hiç vakit "Millet Meclisi" nam-ı âlisini vermek olmaz. Birader! Sizin de çoktan bildiğınız gibi "Millet Meclisi" o meclise diyorlar ki milletin özü öz ihtiyacını, öz hayatını, öz hukukunu kanıp (*anlayıp*) öz dertlerinin müşaveresine lüzum görürler ve garazsız, manzûrsuz, öz aralarından hamiyetli, malûmatlı vekiller seçip meclis teşkil edeler. İşte böyle meclise "Millet Meclisi" ve cemaatin kana kana (*anlaya anlaya*) seçtiği manzûrsuz vekillere de "milletvekili" deyirler. Milletvekilleri, ümmet-i mütevellileri gerek her bir belâ ve mihnete "vezâif-mukaddese-i milliye" namına sabretsinler. Milletin dert ve ihtiyacına kalsınlar. Milletin gam-ı kusurlarını öz kusurları hesap etsinler. Kara günlerde millet kömekçisi (*yardımcısı*) olduğu için H. M.ler gibi hapis ve nefy olunsunlar. Böyle hizmet-i milliyeden yüz çevirmesinler. Milletin her cür hak ve ihtiyarını müdafaada -öz cebinin, öz canının kaydını birahıphak yoldan ve vücudunu fedadan geri durmasınlar... Yohsa: "Men de varam..." fikriyle şöret, nüfuz ve hüküm sahibi olmak hayaliyle beş on manat harç edip Tiflis'e, Peterburg'a gitmek; geri geldikten sonra oturup yatmak vekillik değil, aldatmaktır.

Biraderim Şeyhzade en ahirde (*sonunda*) yazıyor: "Bu meclis niçin tehire kaldı?" deyip tehire kalmaktan hayli şikâyet ediyor. Ama hiç soruşmuyor ki bu tehire kalan meclisin ahiri ne oldu? Hani o gışgırıklar (*bağırılmalar*), hani "büyük iftihar ve mücib-i inşirâh"ların ayağı (*sonu*)? Rub'-i asırdan artık (*çeyrek asırdan fazla*) riyaset-i ümmetin üste oturup istrajnikler⁶ (*polisler*) gibi nişan artırmağa bezl-i himmet buyuran reislerimizin "reç"lerindeki

⁴ Sentyabr (Сентябрь): Rusça Eylül ayı.

⁵ Reç' (речь): Rusçada nutuk demektir.

⁶ Strajnik (Стражник): Rusya'da 1917 yılına dek köylerdeki polis memurunun en düşük rütbesidir.

vaatler hara (*nereye*) uçtu? Görünür için içinde bizim aklımızın ermediği hikmetler varmış! Her ne siparişle, zorla şöhret ve nişan manzûruyla görülecek işlerin millete hiç bir nef'i (*yararı*) olmayacağı çoktan malûm. Yiğirmi yedi ildir (*yıldır*) ne bildi ki yiğirmi yedi günde bir iş yad edilsin. Vay iş gözleyenlerin, mazlum olanların haline! "Duma" süzme değil ki kollar çırmalansın; vakti gelmeden hazırlasın! "Tevekkül ve Allah Kerim" in vakti uzundur.

Birader muhterem Şeyhzade! Aşağıdaki suali soruşup cevap gözlemekte mana şerik olursuz (*beklemekte bana ortak olur musunuz*): "İdare-i ruhanîyelerimiz ne vakit düzelecek?" Şeytanın rastına lânet! Aman birine öğretip dedirte ki: "Müslümanlar düzelende." Müslümanlar ne vakit düzelecek? İdare-i ruhanîyeler düzelende.

Ümîdvâr

İdare-i Ruhanîyemiz Ne Vakit Düzelecek?

Geçen Nomreden Mâbad (*sayıdan devam*)

İrşad, 9 April 1906/27 Saferü'l-Muzaffer 1324
[22 Nisan 1906], Sayı: 86

Tarihe müracaat edersek yuharıda (*yukarıda*) arz eylediğim gibi göreceğiz ki "devr-i medeniyet" imizi meydana getiren, ulûm ve fûnûnun en büyük hamisi hatta "bütperest" (*putperest*) taifelerinden olan birçok ilim ve fenni öğrenip onları daha artık (*fazla*) diriltmeğe çalışan ulema ve hükemâmımızın (*âlimler ve bilgelerimizin*) bir kısmı, belki büyük bir kısmı ruhanî ulemamızdır. Bizde vaktine özünü, öz vazifesini bilen, Allah için, yani cemaat için çalışan malûmatlı, hamiyetli, gözü toh (*tok*), bahl-i hasedsiz, kin ve garezsiz ulemâ vardır. Bizim başımız, kadrimiz, âlî ve üca (*yüce*) idi. Özümüz de öz hakkımızı, ihtiyarımızı bilen, öz sa'y ve gayretimizin semeresiyle insanca yaşayan, adalet ve hürriyeti, musâvat ve uhuvveti özümüze rehber eden âlî hasletli âlî bir ümmet idik ama vaktâki bazı sebepler ile ruhanî ulemamız yavaş yavaş fırkabazlığa, Allah yolunu birahup (*birakıp*) mahz öz seslerinin kaydına kalmağa, öz aslı vazifelerini itirmeğe (*yitirmeğe*) başladılar, o günden çarhımız tersine dönmeğe başladı: İlim ve hakikat yerine ortalığı cehalet ve yalancılık tuttu. İttihat ve kardeşlik yerine alemlî ihtilâf ve düşmanlık kapladı. Şeref [ve] meziyet yerine zillet ve sefalet doldu.. Şefkat ve kudret avazına meskenet (*miskinlik*) ve hakirlik çöktü. Ücelik (*Yücelik*) ve büyüklük makamlarını acizlik ve küçüklük tuttu. Hülâsa biz de yavaş yavaş bugünlere kaldık, bugünkü esaretlere, zilletlere düşürüldük. Ne oldu bunlara sebep? Şeksiz, hakikî ulemasızlık. Belî (*Evet*), ulemasızlık! Herçend (*her ne kadar*), âlem-i İslâm'ın tedennisine (*gerilemesine*), bugünkü

perişanlığına bâis (*sebe*) olan büyük sebeplerin biri de bazı İslâm padişahlarıdır. Hatta şöhreti dillere destan olan meşhur Hârûn er-Reşîd ve el-Me'mûn gibi maarifperver padişahlardır, ki özlerrinin, İslâm'ın güçlü vakitlerinde arada türeyen hakikî ulema libasındaki ihtilâfçılara, güya hakikatın bürûza (*ortaya*) çıkmasına sa'y eden fazillara, garazkârlara ve bizi bugünlere salan sahib-i "fürû" şöhretperestlere yol verdiler: Terakki-i ilim adıyla ihtilâf ve tefrikayı mucip lüzumsuz mübahese (*tartışma*) ve mücadeleleri hoş görmek ve hatta bazen de bir tarafı istilzam edip teşvik etmek gibi tedbirsizlik ve dûrbînsizlik (*ileri görüşsüzlük*) gösterdiler. Amma hâlâ oralarını kurdalamıyık (*kurcalamayalım*). Hem uzun çeker, hem vakti değil. Bununla beraber bunların günahları özgedir.

Kasdımıza gelek (*esas konuya gelelim*): İslâm ruhanî uleması ile Hristiyan ruhanî uleması arasında dağlar kadar tefavüt (*farklılık*) var dedik. Bu tefavüt sebebiyledir ki bugün Hristiyan uleması âlemin başına götürdükleri belânın avazını görüp Avrupa'dan cemaat arasından sürülüyorlar, yoh ediliyorlar. Demek ki Avrupa cemaati özlerinin necatlarını ruhanîlerinin yohluğunda tapırlar (*buluyorlar*). Bizim ne işimiz. Öz hesaplarını özlerrini herkesten yahşi bilirler. Biz bize gelek. Görek ruhanî ulemamızın yohluğu bize necat veriyor mu? Yoh, yoh! Bilâkis bizim vaz'ımız (*konumuzumuz*) ve mevkimizin icabı, onların yohluğu millettimizin yohluğu demektir. Bu bârede (*konuda*) Avrupalılar ile gerek taban tabana zıt olak (*olalım*). Çalışak ki bizim bugünkü, hakikî ulema namını gasp eden birçok ruhanîler, doğrudan hakikî ulema olsunlar ve böyle ulemanın eteklerinden berk yapışıp mescitlerimizi revnaklandırarak (*canlandıralım*). Belî, büyük gücümüzü bu tarafa vererek (*verelim*) ki bizim millî hayatımız, siyasî vaz'ımıza (*konumumuza*) gözü açık milel-i muhtelif (*türlü milletler*) arasındaki mevkimiz Avrupa'nın hâlî ve bazı Müslüman hükümetleri gibi değil. Biz bambaşkayız. Biz gerek öz millî hayatımızın bekası için gerek dört el ile hakikî ruhanîlere, mescitlerimize, mescit mekteplerimize, şer'î âdetlerimize sarıllak (*sarıllalım*). Hakikî ulemamıza büyük ümitler, ümid-i necatlar bağlayak (*bağlayalım*). Ama imdiye kadar olduğu gibi kör körüne yok ha! Millî mektepler, ruhanî medreseler açıp onlar ile gözümüzü, beynimizi açmak ile kana kana ümit bağlayak (*bağlayalım*).

Zalim Ermeniler, akıllı komşular burasını bizden çok evvel kanıp (*anlayıp*) her tür tehlikelere karşı hakikî ruhanî ulemasını, kiliselerini (*kiliselerini*) siper edirdiler. Bunlar, bu Hristiyanlar Avrupalıları

maymunca taklit etmeyip kilisalarını köhnesinden (*eskisinden*) yüz kat artık güç verirler. Kapılarını büyütürler. Komşularımızın ferasetlerini Allah için inkâr etmek olmaz: Mevkiye, politikaya göre çok güzel iş görürler. Kilîsalarını ellerinde, hergüne (*her türlü*) politika yolunda, dest-âvîz etmeyi (*yalvarmayı*) niyet ettikleri vakit kilîsaların binövreleri (*temelleri*), yüzuları demek olan kilisa mekteplerini, ruhanî medreselerini çok mükemmel tesis etmeyi becerdiler. Bu zamanın kilisalarında bu zamaneye, bu zamane milletlerine göre va'z etmek, millî cemiyetlerini kilîsalarda teşkil etmek, siyasî kastlarını (*amaçlarını*) kilîsalarından muhkemlendirmek için gayretli, hamiyetli, malûmatlı, fedakâr ruhanîler yetiştirdiler. Bizim gibi adam ve hatır için kulluk yok, kulluk için adam hazırladılar. Budur ki bu cür kilîsaların, bu tür ruhanîlerin uğruna hiçbir Ermeni neinki malını, canını bile fedadan geri durmuyor. Budur ki her yana bahsan: Üç kilîsa mülkü Ermeni vakfı, Ermeni eseri görülür. Şuurlu komşularımız her şeyden kabak kandılar ki (*önce anladılar*) ki bu hercümercli (*kargaşalı*) yerlerin, bu kalmakallı âlemin arasında itmemek (*yitmemek*) için kilîsaların duvarlarına, hakikî ulemaların eteklerine berk yapışmak lazımdır. Budur ki her cür millî, siyasî işlerini kilisa maskesi, perdesi altında köçürürler (*yaparlar*). Elbette böyle büyük ve âlî niyetler için daha büyük adamlar, ruhanîler lâzım. Bunun da çaresine bahdılar: Bizde hâlâ adı bile olmayan "ruhanî akademiyası"ndan çıkan müstaid keşişleri Avrupa'ya, hatta Amerikalara kadar gönderdiler, gönderirler. Oralarda, keşişlerin sürüldüğü yerlerde ne öğrenecekler, keşişliği mi? A kişi! Sen de ne ahtarıyorsun? Ermenilerin hâli, mevkii, kilîsalarda boğaz yırtıp uzun köhne dualar ohuyan keşiş yoh, keşiş libasında büyük millet keşişleri, diplomatları isteyir. Oralarda elbette kilîsa duası öğrenmeyecekler. Belki Avrupalılar "Fas"a oynadıkları oyunun semtlerini "İngilizlerin Mısır'da, Hindistan'da gördükleri siyasî hilelerin asıllarını, Amerika'nın ve hatta bütün Hristiyanların yüreklerini ne cür celp etmek fenlerini öğrenecekler. Sonra? Sonra gördüklerini Kafkaz'da tatbik etmeğe ne kadar ki güçleri var çalışacaklar. İşte bu sebeptendir ki birçok malûmatlı, hassiyetli Ermeni Müslümanları, müttefikleri, -bizim abrazovannıların⁷ kurban oldukları- Avrupa'ya libasını, kokartlı, bezekli şapkaları çıkarıp ruhanî paltarına (*elbisesine*) giriyorlar. Bunlar elbette ve elbette bizim aklı gözünde

⁷ Abrazovannıy (образованный): Rusçada "eğitilmiş, aydın" anlamına gelmektedir. Bu kelimeyi Ömer Faik, yazılarında sık sık kullanmaktadır. Ancak bu kelimeyi burada ve başka yerlerde istihza ve kinayeli olarak kullanmıştır.

olan nadan âlimler gibi cemaati ashab-ı kehf hikâyeleriyle yuhlatmayacaklar. Hâlâ zamaneye göre iş görecekler iş... Bunlar şek yok ki geçmişin lüzumsuz, yersiz cefengiyat ve hikâyeleriyle cemaatlerini iğfal edip başlarına dönülmeğe sebep olmayacaklar. Elbet ki yeri gelende Kürdemir tarafından da hurcunlar ile (*heybelerle*) bomba taşıyacaklar. Bağlarında da toplar gizleyecekler. Elbet ki milletlerinin uğurunda bizler gibi bî-his, buna göre üste yatmayıp - ellerinden geleni esirgeyecekler. Buna göre bunlar -öz milletlerine kömek etmek manzûrunca- tayine değil tahsîne, medhe lâyıktırlar. Kim olursa olsun mademki milletinin selâmetine çalışır, ona neden lânet edilsin! Hansı hamiyet sahibi dava vakti milleti için canını tehlikeye atanlara lânet eder de bî-kayd yatıp hayvan gibi yuhlayanlara rahmet ohuyur.

Ama onun, o millet fedaisinin hareket ve reftârı (*gidişi*) insanlık manzûrunca tahsîne (*alkışa*) lâyıık değil imiş! Orası özge mesele. Zaten imdi kimdir oralarını, o insanlık cihetlerini ahtaran? Elbette kalanın vay haline! Bu zamanda her kim -karşısındakine bahmayıp- tedbir ve gücü elden bıraksın veya gücüne! Dava vakti yürek yumuşaklığı edip bî-tedarik yatan taifenin kül başına! Âlemi seller, zulümler, tecavüzler götüren bir vakitte merhamet, insanlık gözleyip elini bağlayanın top- rak ağzına...

Vay! Biz kastımızdan ne kadar uzak düştük "İdare-i ruhanîyelerimiz ne vakit düzelecek?" su- ali hara, bu hikâyeler hara?

Ey muhterem ohuyucu bağışla! Dertli hem az söyleyen hem de sözünü karıştıran olar (*olur*). Nice iller (*yıllar*), nice yüz min (*bin*) saatler, bizi yuhladanların (*uyutanların*) boş hikâyelerini ağız açıp dinlediniz. Bu beş on dakika da onların yanında olun. Gelecek sefer asıl kastımız olan idare-i ruhanîyelerimizden yine dertleşiriz (*dertleşiriz*).

Ümîdvâr

Görüldüğü gibi Ömer Faik Numanzade "*İdare-i Ruhanîyemiz Ne Vakit Düzelecek?*" başlıklı ilk yazısında Muhammed Emin Şeyhzade'nin dediklerine katılmayıp yanlış gördüğü hususları açıklayarak eleştirmektedir. Yazının devamı olan ikinci kısmında ise idare-i ruhanîyeler ve onun görevlilerinin eksikliklerini açıklayarak Hristiyan dinî kurumlarıyla onun çalışanlarının durumunu karşılaştırmaktadır. Muhammed Emin Şeyhzade, Numanzade'nin bu iki yazısı üzerine *Hayat* gazetesinde cevap niteliğinde "*Ahıska'dan*" başlığıyla bir yazı kaleme alıyor. İşte o yazı:

Ahıska'dan*Hayat, 21 April 1906/9 Rebiülevvel 1324**[3 Mayıs 1906], Sayı: 86*

Hayat[ın] 53'ncü nomredeki bendimize karşı - İrşad'ın 80'nci nomresinde "Ümîdvâr" imzası "İdare-i Ruhanîyelerimiz Ne Vakit Düzelecek" unvanıyla yazılan makaleyi okudum. Cenap Ümîdvâr birader makalesinde bizim o 53'üncü nüshadaki bendimize gâh bir şey anlamadım diyor ve gâhi de taaccüpleniyor ve bazen de sözlerimize haksızlık isnat ediyor. Bendimizin beğenmediği bazı yerlerini de yazıp düzelterek doğru yol gösteriyor.

Bizim o "Lûtf-i Hakk ve merhamet-i padişahî ve himmet-i ehl-i vicdan ile sû-i idareye hitâm verildi bu bir devr-i cedîd ki ilân edildi" dediğimize ve Tiflis'te Sentyabr ahirinde (*Eylül sonunda*) içtimâ eden (*toplanan*) Meclis-i Şûraya "vezâif-i mukaddese vekilleri ve efrâd-ı ümmet mütevellileri" ad koyduğumuza o kati itiraz ediyor da ne vakit lûtf-i Hakk ve merhamet-i padişahî ve himmet-i ehl-i vicdan ile bir iş görüldü diye rüzgârın tesirinden görüp eski hâller ile yeni hâl meyanında bir bıçak ağzı kadar fark buluna bildiğine inanıp ikrar ediyor... Belî (*Evet*) maksûd hâsıl olsun ne veçhile olursa olsun her iki tabir hâl ve ta'mîk edilse yine manalar birleşir cümlelerin maksûdı bir ama rivayet muhtelif.

Yine Cenap Ümîdvâr diyor: "Tiflis'teki öyle yığıncağa ve yığıncağı teşkil eden kullukçular kullukçularına millet meclisi ve efrâd-ı ümmet mütevellileri vezâif-i mukaddese sahipleri demek olmaz. Bunlar ne eylediler ki o nam-ı âlîyi kazana bilsinler. Bunlar ki var her biri millet riyaleti postuna oturup (*mevkiisine oturmuş*). Fakat milletin dert ve ihtiyacına kalmayıp, bakmayıp yalnız ben varam (*varım*) fikri ile şöhret ve nüfuz artırmak istrajnikler (*polisler*) gibi nişan almak aşkıyla ve kastıyla meydan-gîr olanlardır. Böyle ulemâ ve urefâ dediklerinizin hiçbirisinden millete hayır ve menfaat yoktur." diyor. Ümîdvâr'ın özü bizim yazımızdan bir şey anlamadı: Biz de onun böyle tâbirat bâresinden hiç de bir şey anlamadık! Zira biz o meclislerde bulunmadığımız hâlde onların kim olduklarını işitiyorduk. Adlarını gazeteler cetvelinde iftihar ile okuyoruk. Memleketimizin mümtaz âlimleri, ehl-i maarifleri onlar idi. Ekserini tanıyıp bilir idik. Belî sahihen o zevat-ı kirâm ehl-i riyalet-i vezâyif-i mukaddese memurlarıdır. Bazıları mekâtib-i âliye ve dârülfünunları ve bazıları da ilm-i dâniyeleri tamam tahsil edip mesânid-i mahsûselerine öz liyakat ve istihkaklarıyla nâil olanlardır. Zan ve itikadımız böyledir.

İmdi kardeşim Ümîdvâr! Umuma karşı siz bir

ümidini inşa edip ümitleri, hüsn-i zanları kökünden sökerek atıp mahvetmek istiyorsunuz! Bu ilânlarınız ile bütün istikbâlden el üzdürürsünüz! Ne oldu bu?

Yok eğer sizin dediğiniz daha sıhate mukarin (*yakın*), hakikate muvafık ise biz gafil ve sehv içinde isek; ona ne söz var?! Elbette manzûr bâtil ve esas çürük olduk da; dediğiniz gibi iş gözleyenlerin mazlûmların hâline vay!!

Ama hayır! Biz ümit kesenlerden değiliz, ümitler hebaya gitmez! Birçok delâil ve berâhîn (*kantılar ve deliller*) meydandadır. Hürriyeti tevlit eden devr-i cedidimiz gittikçe meziyetini izhar edecek, lutfunu gösterecek. Her bir mevlüt mükemmel değil, belki nâkıs olarak anadan doğdu. Sonra maddî ve manevî kuvveler tedriciyle tekmiil eyledi, işe yaradı. Hatta hüner ve fûnûn menbaı Avrupa ve Avrupa'nın da en mukaddemi ve rehberi olan Frenkler ve bunlar gibi medenî ülkâların halkları böyle makam-ı bâlâ-yı hürriyete ve salat için âh u nâleler çekerek volkanlar gibi tepeden tütünler çıkarıyorlar, hasretle uzaktan bakıp o tekmiât-ı cedîdeye bir türlü nâil ve muvaffak meram ve aksi elkaba olamıyorlar!

Hâlâ tebeddülât ve tahavvülât ile inkılâbattan ferâğı bâl (*gönlü rahat*) olamayıp hürriyet âleminde özlerine kanaat hâsıl olacak bir dereceye vâsıl olamamışlardır. Ama biz ise daha dünkü hâlimizi düşünelim. Düşünelim de bugünkü devr-i cedîd başlangıcının bir bıçak ağzını kadrine de senâlar edelim. Senâlar diyorum, umumî ve millî olan hâl-i izmihlâlimize razılık zannolunmasın! Bir teşekkür olunacak cihet yok ki kani olup kifayetlenelim! Bu hep başımıza gelenler; işte uyukluk, gaflet ve cehalet belâsı değil mi?! Ama siz Ümîdvâr kardeşimiz! Bir yerde bize insaf et diyorsunuz! Şüphe etmiyorum ki siz ve biz insaftan ayrılmağa azm ve kast etmeyeceğiz! Siz ne diyorsunuz!? Bu eyyâmın kıymetini o ulemâ ve urefâsının da makam-ı ta'zîmini anlamayalım mı? Devr-i cedîdin berekâtını nice inkâr edelim? Gözümüzün kabağında (*önünde*) terakkiyât ve medeniyâtımızın mihver ve muhteriki olan matbaalar ve matbuatımız, âlem-i İslâmiyetimizi diriltiyor! Yalan mı bu!! Ey karanlıktan hitap eden kardeş! Her kim iseniz! Sual ederim size; Tiflis'teki urefâ ve fukahânın 117 bent tanzim eyledikleri umûr-ı mühimme-i İslâmiye, vekilimiz yedinde (*elinde*) olarak merkez-i hükûmet-i divan-ı âliyesinde bakılmayacak mı? Ve Tiflis'te medrese-i ruhanîye binasını sözü öylece kuvvede iken mi kalacak? Müftü ve şeyhin mekteplerinin kurbet-i maksûdede bir mekteb-i âliye tahvil edilmesi ve bu âlî mektebe cihet ve hiddet üzere bir ad koyulması

Ahıska-Aral köyü okulunda
Türk Folklor Ekibi-1941.

zamanı daha gelmedi mi?! Marîz (*hastalıklı*), canındaki marazıyla ünsiyetleştığı gibi biz cümlemiz de başımıza yağmaktaki bâran-ı belâya maruz kalmakta sabır ve tahammüle âdetleşip öğrenmiştik! Hâlâ da özlerimizde ne kadar yanlışlıklar dolanıyor... *İrşad'ın* bâki nomrelerinde Tiflis Cemiyet-i Hayriyesi bâresinde, Ümîdvâr şivesinde Ümîdvâr'ı tasdik eyleyici imzasız bir bent okudum... Çok hayıflandım. Gözlerime inanmak istemiyorum! İdare-i ruhanîyelerimiz, ihtiyac-ı şedîde-i milliyemizi tehvîn ve tedviyeye bir ayak evvel himmet edip imdat ve şefaatine yetişemeyeceği, Cemiyet-i Hayriye açılmayacak mı! Mucib-i inşirâh olan Tiflis'teki o büyük meclislerin kıymetli nutukları, meşveretleri, karar ve ahitleri; semeresiz, vefasız kalacağına zu'munuz nedir? Maazallah. Gazeteler ile âleme ilân edildi. Âlem-i İslâm ümidini, itimadını hemen o noktaya bağladı! Cümle ümmet, o makam-ı mübareke ve mesned-i âlî sahiplerinin ittifâkındaki mu'teneviyâtından medet gözediyor! Bidayet-i İslâm'dan bu ana kadar ulemâ ve fukahânın milliyet ve diyanet üzerindeki gayretleri, sebkât eden emekleri hesaba gelmez! Ulûm, fûnûn, maarif cümlesi hemen o ulemanın cedd ü cehdi ve hüneriyle evc-i a'lâya reside olmuştu!

Millîtimizin bugünkü azimet ve celâleti, öteden beri ulemâ-i a'lâmızın hizmet-i mukaddesesiyile mütenasiptir! Fahr ve mübahât eylemekte olduğumuz şeref, ulemadan geliyor. Uhdelerinde ola gelen ahdi, o riyaseti bundan böyle de ilânihâye (*sonuna kadar*) vikaye ve himaye edecekler! Binaenaleyh

büyük cesaretle diye bilmiyorum ki, ulemâ ve urefâ, milletvekilleri ve ümmet mütevellîleridir.

Nüfusumuza galebe çalıp maddiyat ve maneviyatımızı ihata eylemiş olan sıfat-ı rezile-i cehli, bizi böyle bir kararda gaflet içinde meks eden atalet ve bataleti izâle ve ref' etmek hatırasına efrâd-ı ümmet her birilerimiz, aklen ve vicdanen güzel düşünüp ulema ve fazılâyâ hakkıyla itaat ve itimat eylemeği özlerimize borç bilmeliyiz! Serkeşlikle tefrikaya düşmeyip onlar ile birlikte kelime-i vahide üzerine ittifak edersek ol vakit artık feyz görmeli! Hayfa ki bu son zamanlarda kalemlerin ekseri sutûr-ı istikametten inhiraf edip bâd-ı sersere uyup gidiyor.

Cenap Ümîdvâr diyor: Tiflis'teki Cemiyet-i İlmiyenin ömr-i şerifi ancak beş on gün çaktı, yani doğduğu yerde canı da çıktı diyor. Sûret, sîret ile akvâl; ef'âl ile muvafakat etmediğini teessüfle anlatıyor... Hem de ziyade teessüf ki öyle mühim hususa, o meclis-i âlîye halis bir niyet ile gelmeyip belki meyus olduğu kibir ve gurur için ve o raddede bir özünü göstermek bir riya satmak, bir şöret kazanı kaynatmak için gelenlere ve ömr-i müddeti o sıfat-ı memduhaları özlerine meslek ve tabiyet edenlere nefrin!! Öyle merdüm-i mürîb, mahdud vicdanlılara inanıp aldanan safderun, sadelevh (*temiz yürekli*) Müslümanların hâline, hasâret-i külliyesine ağlamalı! Bu maddede Ümîdvâr'ın reyindeyim herhalde ulema-i sû'in; sû-i tesiriden Hüda'nın hıfz ve vikayesine sığınmalı. Ama bazı zan ismidir (*günahdır*). Diyebilirim ki, bizler hiçbir kimsenin zamâir ve serâir-i husûsîyesini (*niyetlerini ve gizli sırlarını*)

tecessüs ve taharri etmeğe, anlamağa memur değiliz. Bizim memur olduğumuz ahlâk-ı fazıla; hüsn-i zandır, hüsn-i zan! Burasını da söyleyebilirim ki vatan-ı hususimiz Tiflis vilâyetimize mülhak Kars, Ardahan, Oltu, Acara ve Batum eyaletlerinin İslâm'ı, ahval-i zamandan kalben bî-haber yaşıyorlar! Bu mamur ve abadan yerlere; vâ-esefâ (yazık)! Maarifsizlikte acep vakti bilmemekte viran ve harabezâr demekten gayri bir ad yahışmaz!

Diyanet cihetiyle çoklarından ileride olsalar da ne çâre ki kıyam-ı din ve istihkâm-ı İslâmiyet için şart kılınmış olan dünya terk edilip ehl-i dünya ve komşuların efkâr ve sûret-i ta'yişinden gaflet edilirse sebab-i necât ve bâis-i hayat-ı ebedî olan din dahi cüzi bir taarruzla bozulup elden çıkacağından ahir ve akibeti pek vahim ve tehlikelidir! Biz Hayat gazetesindeki mektubumuzu, işbu vatan hususumuza has kılıp rüesâ ve sahib-i umûrun mededgâhuna arz ederek "Bizim Garb-i Kafkasîlerimize" unvanıyla binâ eylemiştik.

Cenap Ümîdvâr'ın bazı cihet-i itirazatından bu sonki mektubumu yazmağa mecbur oldum. Bizim 53'ncü Hayat bendimiz ile Ümîdvâr'ın 80'nci İrşad'ın nomrelerini kârî'in-i kirama arz ederim! Orada ifrat ve tefritten ne var olduğu tebeyyün eder. Bana kalsa o derece feryatlara bâis-i hâl bulunmayacağını zannederim.

Ulema-i âmilin, hükema-i râsihimizin ulûm-ı nâfia ve asâr-ı hissesinden istifadeler niyaz ederek ribka-i cehl ve nâdanlıktan yahayı kurtarmağa ihtimâm eylemek ve gabâvete (*kalın kafalılığa*) boğulmayıp ehl-i ferâset ve ehl-i temyiz olmak, ileriye gözlemek matluptur.

Şeyhzade

Görüldüğü gibi bu yazısında Şeyhzade, Numanzade'ye cevap vererek onun eleştirilerinde haksız olduğunu düşünmektedir. Bu cevap üzerine Ömer Faik de "Cevap" başlıklı yazılar kaleme alıyor. İşte o yazılar.

Cevap

İrşad, 4 May 1906/22 Rebiülevvel 1324
[16 Mayıs 1906], Sayı: 104

"Hayat"ın 86'ncı nomresinde (*sayısında*) "Şeyhzade" imzasıyla Ahışha'dan yazılmış mektubu ohuyup hayli fikre gittim. Fikre gittim ki böyle bir vakitte biraderimiz Molla Hafız Muhammed Emin Şeyhzade gibi malûmatlı görülen mollalarımız: "Hamîyet-i ehl-i vicdan ile sû-i idareye "hitam" verilip (*verilmiş*) bir devr-i cedîd-i "hakkaniyet-i bedîd" ilân edildi.." gibi çürük ve ahmak aldatan sözleri gazete sütunlarında tekrar tekrar yazmak-

ta âyâ (*acaba*) kasıtları nedir? Anlamadım ki min (*bin*) fen ve hileler ile gah cemaati alladıp (*aldattı*), gah hükûmeti çaşıdırıp (*şaşırttı*) yüz minlerce fedakâran-ı hürriyetin kanlarını seller teki ahıttıran (*gibi akıtan*) Gaspodin (*efendi*) Vitte⁸ ve Durnovlara⁹ lâyük olan sözleri biraderim Cenap Şeyhzade'nin yazmağındaki derin hikmet nedir? Cenap Şeyhzade benim: "Ha vakit himmet ehl-i vicdan ile sû-i idareye "hitam" verildi?" sualime cevap olarak diyor: "Ne acele ediyorsun? Hele vakit çoktur, her şey yavaş, yavaş olar, sabretmeli. Görmüyorsun Avropalılar bile makam-ı bâlâ-i hürriyete vuslat için ah ve naleler çekiyorlar... Hele bize ne oldu?" Çok taaccüp çok hayf ki bu kadar döğülmeğe, bu kadar ezilmeğe sabredip cana gele gele biraderimiz Şeyhzade bize gene "sabır" haplarını utturmak (*yutturmak*) istiyor. İnsaf, ya hu insaf! Avropalılar makam-ı bâlâ-i hürriyete âh ve nâleler çekende bizler ne için makam-ı mukaddes-i hürriyete henüz duhûl (*giriş*) için feryatlar koparmamak (*koparmayalım*)? O mukaddes yolda mal ve candan geçmiyek (*geçmeyelim*)? Ayıp değil mi ki Rusya'nın gayri taifeleri hürriyet için mal ve canlarını feda ettikleri hâlde bizler "Bıçak ağzı kadar açılan hürriyet kapılarına şükür ve senâ ile vakit geçirek (*geçirelim*)? Hürriyet için "Deccal"lerin zuhurunu, "çakal"ların evlerimize kadar girmelerini gözliyek (*bekleyelim*)! Meğer pes değil mi bu kadar sabır? Pes değil mi bu kadar döğülmek (*dövülmek*), allanmak (*aldanmak*), özgelerin keyiflerine hayvanlar teki (*gibi*) hizmet etmek; ne demek istiyorsunuz, biz yata yata, keyif çeke çeke mi özgeler bizim için çalışıp hürriyet lokmasını ağzımıza versinler? Neden ötürü öz hürriyetimiz, öz hayrımız için özümüz çalışmayak (*çalışmayalım*)? Eğer sizin dediğiniz gibi bıçak ağzı kadar verilen hürriyet ile kifâyetlenip şükür ve senâya meşgul olsak o cür hürriyeti tez elimizden alırlar, ne tür ki aldılar, alırlar. İsterseniz bu bârede min (*bin*) bir misalden bir ikisini arz edelim.

17 Oktyabr (*Ekim*) Fermanı'ndan¹⁰ sonra güya hamı (*hepsi*) kent (*köy*) mekteplerinde en çok ehemmiyet yerli dillere verilecekti. Büyük mekteplerde Müslüman dersleri artacaktı. Müslüman muallimleri

⁸ S. Yu. Vitte (1849-1915): Rus devlet adamı ve Çarlık Rusya idaresinde Ulaştırma ve Maliye Bakanı, bakanlar kurulu ve şurası başkanı görevlerini yürütmüştür (Gurbanov, 1992: 522).

⁹ P. V. Durnov (1844-1915): Rus devlet adamı ve Çarlık Rusya idaresinde İçişleri Bakanı görevini yürütmüştür (Gurbanov, 1992: 522).

¹⁰ 17 Oktyabr Fermanı: Çar II. Nikola'nın, 1905 ilk Rus İhtilali'nden sonra ilân ettiği beyanname. Bunun sonucunda Çar, birtakım tavizler vermek zorunda kalmış ve Çarlık Rusya'sı vatandaşları, özellikle Rusya Müslümanları için kısmen de olsa bir serbestlik dönemi başlamıştır. Rus Meclisi olan Duma açılmış, bu dönemde Rusya Müslümanlarının basın yayın faaliyetleri artmış ve birçok şehirde yayın hayatına başlayan gazete ve dergilerin sayısı hızla artmıştır.

doğrudan insan ve muallim cergesine koyulup insanca bir mevâcip (*maaş*) verilecekti. Sensor (*sansür-cü*) yeni ağız bağlamak usulü kalhacaktı. Cemaate insanlık ihtiyarı verilecekti. Helelik (*şimdilik*) özge meseleler kalsın, çünkü çok uzun gider. Gelek bu yakındaki ehemmiyetli bir adaletsizliğe: 17 Okt-yabr Fermanı'ndan sonra "Merhamet-i padişahi ve himmet-i ehl-i vicdan ile" idare-i ruhanîyelerimizin köhne ihtiyarları da ellerinden alınır. Eşittiğime göre beş altı gün kabak (*önce*) cenap şeyhülislam, ellerinde kadılık şahadetnamesi olan bir mollanı (*mollayı*) idare-i ruhanîye mektebinin şeriat muallimliğine nasp ettirmek istiyor. Tasdik için "papeçitel"¹¹ yazar. Gaspodin papeçitel resmi kâğızına (*kâğıdına*) cenap şeyhülislamdan haber alar (*alır*) ki molla Rusça bilir mi? Şeyhülislam da cevap verir ki bir kadar bilir. Lâkin papeçitel "Bir kadar bilir" cevabına berk acıklanıp (*kızıp*) emreder ki mollanı benim (*mollayı benim*) yanuma gönder. Molla gider. Papeçitel mollanı özü imtihan eder. Harda (*Nerede*) ohudun, kim ohuttu, kimler ile gezip oturupsan suallerinde acıklı sorar. Sonra şeyhülislama bu cür yazar: "Şeriat muallimi olacak mollalar lâ-akıl hansası mektepte muallim olacaklarsa o mektebin Rusça tahsilini kurtarmaları şarttır. Bu mollanın kadılık şahadetnamesi varsa da Rusça şahadetnamesi yohdur." Bu cür emirname ile şeyhülislamın hâhişini (*ricasını, isteğini*) şiddetle reddeder.

Ey yalancı hürriyetlere inanan Şeyhzade! Ey Durnovlara fırsat veren sabırzade! Bunlara ve bunlar gibi başımıza her gün gelmekte olan istibdat zulümlerine ne diyeceksiniz? Şeksiz diyeceksiniz ki idare-i ruhanîye reisleri, milletvekilleri gerek bu cür zulümlere, haksızlıklara rıza vermeyip hükûmet kullukçularını adaletle iş görmeye mecbur etsinler. Elbette ki riyaset-i ümmet ve vekillik postlarında (*mevokilerinde*) oturanların borçlarıdır ki öz makamlarının vekili oldukları milletin hak ve ihtiyarlarını (*isteklerini*) muhafaza etsinler. Cümlemiz hâhiş ederiz (*isteriz*) ki bizim vezâif-i mukaddese (*kutsal vazifemize*) vekilleri hükûmet kullukçularından korhmayıp hem öz büyüklüklerini sahlasınlar hem de öz hakikî büyüklükleriyle bizi de serefrâz etsinler (*yüceltsinler*). Ey hakikati ahtaran (*araştıran*) birader! Siz deyiniz, işlerimizi ümitlerimizin aksine görende ne etmeli? Şeksiz buyuracaksınız ki onlarla (*onlarla*) ittifak edip iş görmeli! Çoh acib lâkin şikâyet mahalli pilav meclisi değil ki hamıdan kabak (*herkesten önce*) kaçsınlar. Sonra kulluktan çıhmak, sonra kıyamet koparmak var. Kimdir bunlara düş (*omuz*) veren! İşte, benim de makalemde

yazdığım bu idi ki millet reislerimiz hakikî reis vekil değildirler. Siz benim bu pak, korhusuz ve Allah rızası için olan sözlerime berk acıklanıp (*çabuk kızıp*) buyurursunuz: "Ümîdvâr, haddini bil, serkeşlik ve itaatsizlik gösterme..." Peh, peh, peh! İdare-i ruhanîyelere hulûs çatlatmak, sadakat-i abidane göstermek olsa bu kadar olar (*olur*). Elbette bunun da bir hikmeti var. Lâkin dediğiniz gibi sair hususiyenizi ahtarmak bizim haddimiz değil. Lâkin burasını arz etmekten geçmem ki bizim perişanlığımızın, bizim ezmeğimizin sebeplerinden bazıları da büyük kullukçularımıza yerli yersiz baş indirmek, hakikati gizlemek, kör körüne itaat etmek, özümüzün, özgelerin kusurunu sahlamak, hâlimizden razı olup dinmemektir. Budur ki zalim hükûmet kullukçuları bizim başımızda istedikleri oyunları oynuyorlar. İstedikleri zulüm ve cefanı (*eziyeti*) edirlere (*ediyorlar*). Burası yürek parçalıyor ki en ziyade zulüm ve hakareti gören ne inki yalnız kara, dilsiz cemaatimizdir. Belki en büyük reislerimiz, ruhanî atalarımızdır. Burası dahi yamandır ki ruhanî büyüklerimiz ne kadar çok zulüm ve hakaret görseler o kadar artık (*fazla*) da sabır ve tahammül ediyorlar. Ne derece çok korhudulsalar, otuz dört manat on yedi kapiklik kulluklarına o kadar da berk (*sağlam*) yapışırlar.

Mâbadı var.

Ümîdvâr

Yazının başlığından da anlaşılacağı üzere Numanzade, Şeyhzade'nin dediklerine o dönemde yaşananlarla örnek veriyor. İlân edilen fermanla birlikte halk serbestlik beklerken kısa süre sonra eski istibdat ve baskı siyaseti tekrar uygulanır olmuştur. İşte Numanzade buna itiraz ederek Şeyhzade'nin dediği gibi serbestlikler sözde kaldı ve beklenen serbestlik bir türlü hayata geçmedi. Şimdi de Ömer Faik Bey'in cevap yazısının devamına bakalım.

Cevap

İrşad, 5 May 1906/23 Rebiülevvel 1324
[17 Mayıs 1906], Sayı: 105

Geçen nomreden mâbad (*önceki sayıdan devam*)

Ulemeden olan ekser kullukçularımızın bu cür hâllerini bile bile biraderimiz Şeyhzade gene diyor: "Ulemaya hakkıyla itaat eylemeği özlerimize borç bilmeliyiz (*bilmeliyiz*). Onlara karşı serkeşlik ve itaatsizlik etmemeliyiz ki feyz-i ruhanîden mahrum kalırız..." A birader! Öyle bizim peşimiz imdiye kadar her başı sarıklıya, her ulema paltarını (*elbisesi*) giyene itaat ve hizmet etmek, onlara kör körüne hayvanca boyun eğmek değil mi idi ki bugünlere, bu zilletlere kaldık? Her menfaatperest, müfte-hôr

¹¹ Papeçitel' (попечитель): Rusya'da 1917 yılına kadar bir kurumun dairelerini yöneten atanmış görevli şahıs.

(*yiyici*) ulemanın sözlerine kulak asmak, keyiflerine hizmet değildir ki zamanın lâzım bildiği her cür ilim ve maarıftan, insanlık hak ve ihtiyarlarından (*isteklerinden*) mahrum kalırık (*kalıyoruz*)? Bu kadar pes değil ki gene de istiyorsunuz her molla paltarındakilere boyun eğip kıyamete kadar esir ve lâl olak (*dilsiz olalım*)!

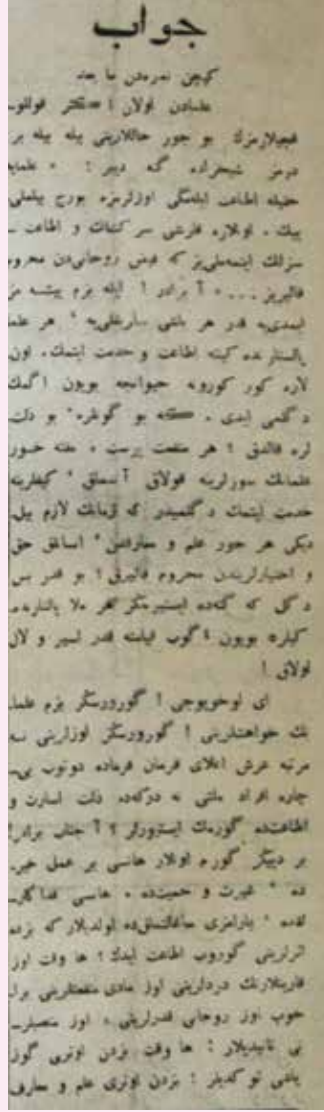
Ey ohuyucu! Görürsünüz bizim ulemanın hâhişlerini! Görürsünüz özlemlerini ne mertebe arş-ı âlâ-i ferman-ı fermada tutup biçâre efrâd-ı milleti ne derekede zillet, esaret ve itaatte görmek istiyorlar? A cenap birader! Bir deyiniz görem (*göreyim*) onlar hansı bir amel-i hayırda, gayret ve hamiyette, hansı (*hangi*) fedakârlıkta, yaramızı sağaltmak da oldular ki biz de eserlerini görüp itaat edek (*edelim*)? Ha vakit öz karınlarının dertlerini, öz maddî menfaatlerini bırakıp öz ruhanî kadirlerinin, öz mansıplarını tanıdılar; ha vakit bizden ötürü göz yaşı döktüler; bizden ötürü ilim ve maarif yerleri hazırladılar; bizim günümüze kaldılar ki biz de kadirlerini bilip nankörlük etmeyek (*etmeyelim*)?

O ki kaldı tek tük eksik olmayan hakikî âlimlerimizdir. Onlara siz öğretmeseniz de millet özü her vakit itaat ediyor ve hemîşe (*daima*) de edecektir. Şek yok ki Allah ve cemaat rızası için çalışan hamiyetli âlimlerimize neinki kadir ve söz ile itaat göstermek, belki cümlemiz mal ve can ile o gibilere nöker (*köle*) olup itaat etmeği özümüze namaz gibi borç bilirik (*biliriz*). İş âlimin hakikî ve rabbanî olmasındadır. Yohsa cemaatimiz gibi itaatli, söze bahan, koyun sürüsü gibi daldan gelen, ruhanî paltarındakilere kul olan hiçbir cemaat yohdur.

Bizim medeniyetimiz, terakkimiz ve selâmetimiz hakikî ulema ile olduğunu ve hemîşe bu gibi ulemanın eteklerine berk yapışıp ümüdvâr olmak lâzım olduğunu sizden çoh evvel "İrşad"ın 84-85'nci nomrelerinde (*sayılarında*) arz etmişim.¹²

Cenap Şeyhzade yazıyor: "Bu son zamanlarda

¹² Ö. F. Numanzade 84. sayıda çıktığını söylediği yazı 80. sayıda çıkmıştır ve yazımın en başında yer almaktadır.

kalemlerin ekseri sûtûr-i istikametten inhirâf edip bâd-ı sarsara (*fırtına rüzfarına*) uyup gidiyorlar." Niye? Ondan ötürü ki her âlim paltarındaki boynu yoğunlara itaat edip onların çaldıklarıyla oynamıyorlar. Onların imdiye gibi millete vurdukları zarar ve yaraları duyup işin iç perdesini açıyorlar. Hakikî ulema ile sun'î yani yalancı ulemaya tefavüt (*fark*) koyup kaleme veriyorlar.

Ey Ağayevler¹³, Hüseyinzadeler¹⁴, Ganizadeler¹⁵, Nerimanoflar¹⁶, Ali Ağazadeler¹⁷, Şirvanîzadeler¹⁸, niçin siz de benim (*benim*) gibi "sûtûr-i istikamet"ten inhirâf edirsiniz (*ediyorsunuz*); bundan sonra sûtû-i zanlı sözler yazmayınız ki mollalarımız, ağalarımız berk (*çabuk*) inciniyorlar.

Cenap Şeyhzade diyor: "Bizim garb-i Kafkaslılar 'diyanet' cihetiyle çoklarından ileride olsalar da ne çâre ki kıyâm-ı din ve istihkâm-ı İslâmiyet şartları terk edilip dala kılıplar (*dışarıda kalıyorlar*)."¹⁹ Bu ne garibe söz! Mademki diyanet cihetiyle ileridedirler neden kıyâm-ı din ve istihkâm-ı İslâmiyet şartlarıncı geride olsunlar? Yoh, eğer kıyâm-ı din şartlarıncı geride iseler ne cür olabilir ki "diyanet"çe ileride olsunlar? Böyle mantıksız sözlere de mi boyun eğip itaat göstererek (*gösterelim*)?

Görünür ki Cenap Şeyhzade biraderimiz "diyanet"i imdiki Buharalılar gibi yalnız destnamazdan, tez tez namaz kılmaktan, cefengiyat ve efsaneler ile bî-nevâ cemaatin fikirlerini zehirlendiren nâdan mollaların vaazlarında yatıp yuhlamaktan vesaireden ibaret gösterir. Çünkü

biz o memleketlerde cahilâne diyanetten, kör körüne ibadetten, gafilâne yuhlamaktan sevayı (*başka*) bir diyanet görmürük (*görmüyoruz*).

Cenap Şeyhzade yazıyor: "Bu mamur ve abadan

¹³ Ali Ağaoğlu.

¹⁴ Hüseyinzade Ali Bey.

¹⁵ Sultan Mecid Ganizade.

¹⁶ Neriman Nerimanof.

¹⁷ Ali Ağazade.

¹⁸ Mehmed Hadi.

yerlere maarifsizlikten harabezâr demekten gayri bir ad yakışmaz." Görürsünüz, bu da bir nevi tapmaca (*bulmaca*)! "Molla Nasreddin" bu sözleri duysa mutlak soruşar (*sorar*) ki: O hansı memleketdir ki bir vakitte hem mamur ve abadân ola hem de harabezâr? Eğer bu tapmacadan maksat o memleketlerin vaktiyle mamur ve abadân olduğunu göstermekse, oralarda hiç öyle zadlar (*şeyler*) görülmeyip (*görülmemiş*). Yoh mamur [ve] abadânlıktan maksat **Ahışa'nın, Acara'nın, Oltu'nun, Batum'un** güzel meşeleri, latif suları, dilgûşe yeşillikleri ise o özge söz. Ama bundan sonra gerek lügatleri değiştirek. Çünkü eğer **Ahışa'nın** meşelerine, letafetli yerlerine mamur ve abadân diyorsak gerek Amerika vahşilerinin, Avstralya bedevîlerinin daha güzel, daha latif yerlerine mamur ve abadânlık anası, menbai diyek, böyle âdi muhabbetleri geçek!

Birader-i muhteremimiz yazıyor: "Bizler hiç kimsenin zamair ve sair hususiyetini teccüsüs ve taharrî etmeğe memur değiliz. Bizim memur olduğumuz 'hüsn-i zan'dır..." Öz özlüğünde güzel sözler! Elbet ki hiçbir kesin (*kimsenin*), gayriye zararı olmayan gizli ve hususi işlerinin üstünü açmak yahşi sıfat değil. Ama bir kesin (*kimsenin*) ki gizli tedbirlerinden, sırlarından cemaate veya bir kese (*kimseye*) zarar ve tehlike manzûrdur, o gibi sırların, tedbirlerin üstlerini kapamak, bile bile lâl olmak, onunla şerik (*ortak*) olmak demektir ki en birinci hamiyetsizlik, en büyük ahlâksızlıktır. Belî (*Evet*), bir millete, bir kimseye zararı olmayan yerlerde 'hüsn-i zan' ahlâk-ı faziledendir diyebilir ama daha demeyipler ki milletine, cemaatine zarar ve şer-i melhûz olan gizli işlerin, hususî sırların üstünü bastırıp bî-gayret ol! Burasını bilmeliyiz (*bilmeliyiz*) ki her başımıza vurulan yumrukları, her bizi ezen, Ruslaştıran usulleri, her bizi yuhladan sû-i niyetleri, her zalim kullukçunun başımızda oynattıkları gizli tedbirleri 'hüsn-i zan' ettiğimizden bu belâlara, bu kara günlere düşmüşük (*düşmüşüz*). Yersiz, yolsuz 'hüsn-i zan' mertlerin, hamiyetlilerin, vicdanlıların sıfatı değil, belki acizlerin, miskinlerin, gafil ve körlerin, menfaatperest ve alçakların pis sıfatıdır.

Cenap Şeyhzade yazıyor! "Men *Hayat*'taki makalemi garb-i Kafkazlılar için yazdım. Ümîdvâr burasını anlamayıp nâhak yere özge meselelerden dem vurur." Bu da garibe sözlerin bir garibesidir. Birader! Siz garb-i Kafkazlıları niyet edip maşrıklılardan, cenuplardan dem vurmağınız ne acep makbul oldu da benim (*benim*) umumî sözlerinize itirazım mantıksız düşü. Menim garplılar, şarklılar veya zamâir-i hususiyeniz (*gizli niyetleriniz*) ile

işim yoh. Men sizin: "Himmat-i ehl-i vicdan ile sû-i idareye (hitam) verildi..." gibi umumî sözlerinizi dikkate alıp cevap yazmışım. Belki siz o sû-i idareyi kalbinizde yalnız garplılara tahsis edipsiniz (*etmişsiniz*). Onda da men mukassır (*kusurlu*) değilim. Birader-i feraset-penâhımız Şeyhzade en ahirde (*sonda*) makalesini ta'n ve kibir-fürûşane böyle bir dua ile kurtarır (*bitirir*): "Ulemadan istifadeler niyaz ederek **begayet** cehl ve nadâniden yahayı kurtarmağa ihtimam eylemek ve 'gabâvete' boğulmayıp ehl-i ferâset ve ehl-i temyiz olmak matluptur." Muhterem biraderimin bu ta'n (*ayıplama*) ve bu sözleri mahz (*sırf*) öz şahsıma, öz nefsiime ait olduğu için cevap yazmağı mücadelât-ı şahsiyeden hesap edip, onunla beraber "Âmin!" demekten se-vayi (*başka*) gayri bir sözü özüme lâyük görmürem (*görmüyorum*).

Ümîdvâr

Görüldüğü gibi Ömer Faik Numanzade, "*İdare-i Ruhanîyelerimiz Ne Vakit Düzelecek?*" ve "*Cevap*" başlıklı yazıları, hem Molla Hafız Muhammed Emin Şeyhzade'nin yazısına bir nevi itiraz niteliğindedir, hem de o dönemin önemli meselelerinden biri olan dinî kurumlar ve onun görevlileriyle ilgili sorunlara değinerek kendi açısından çözüm ve öneriler sunmaktadır. Bu yazılara genel olarak baktığımızda Rusya Müslümanlarının diğer konularda olduğu gibi dinî kurumlar ve görevliler meselesinde de komşularına göre geride kaldıkları ve istenilen yerde olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim bu yazılarla Rusya Müslümanlarının o dönemdeki dinî kurumlar ve din görevlileri meselesiyle ilgili birçok bilgi elde ederek günümüzdeki durumla karşılaştırma imkânı bulmaktayız.

Kaynakça:

1. Akif Aşırılı, *Azərbaycan Mətbuatı Tarixi (1875-1920)*, "Elm və Təhsil" Bakı, 2009.
2. *Bizim Ahıska* dergisi, No: 31-49.
3. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, 1978.
4. *Hayat* gazetesi 1906, No: 53, 86.
5. *İrşad* gazetesi 1906, No: 80, 85, 104, 105.
6. İsmail Gaspıralı, Seçilmiş Eserleri: 1-4. Neşre Hazırlayan: Yavuz Akpınar, İstanbul, Ötügen Yayınevi.
7. Qulam Məmmədli, *İnzalar*, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1977.
8. Prof. Dr. Şamil Gurbanov, *Ömer Faik Numanzade. Seçilmiş Eserleri*, Yazıcı, Bakı, 1992.
9. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006.
10. Prof. Dr. Yavuz Akpınar, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1994.